

УДК 314.7(497.11)''1961/2002''
УДК 911.373(497.11)''1961/2002''
Original scientific work

Оригиналан научни рад

Марија Мартиновић

ПРОСЕК

– Миграције становништва и трансформација насеља –

Извод: У развоју Просека значајну улогу имале су све врсте миграција становништва. Њихов обим и интензитет у директној су вези са динамиком свеукупног друштвено-економског развоја, па су отуда оне најзаступљеније у савременој фази Просека. Из тих разлога се миграције могу означити као један од најзначајнијих фактора трансформације насеља које су имале пресудан утицај на промену демографских, морфо-физиономских и функционалних карактеристика насеља.

Кључне речи: насеље, сеоско насеље, промене, становништво, миграције

Abstract: People's migrations have played important part in the development of Prosek. Their scope and intensity are directly connected to the overall socio-economic development. The same reason we can find in those happening on large scale in the contemporary phase of Prosek. Migrations can be looked upon as one of the most important factors of the transformation of settlements. It has had the most important impact on the change of the demography, morph-physiognomic and functional character of the settlement.

Key words: settlement, village settlement, change, population, migration

Опште географске одлике

Просек се налази у западном, знатно ширем и проходнијем делу Сићевачке клисуре, саставном делу композитне долине Нишаве (Пиротска котлина, Сопотски теснац, Белопаланачка котлина, Сићевачка клисура и Нишка котлина). Стари део насеља – Село, лоциран је на левој долинској страни Нишаве, у подножју Кусаче (770 m), једног од врхова Суве планине (1810 m), 1 km источно од понишавских међународних комуникација – железничке пруге (Париз—Београд—Ниш—Софија—Истамбул) и огранка В (Ниш—Софија—Истамбул) главног коридора Х (Салцбург—Љубљана—Загреб—Београд—Скопље—Солун). Новоформирани физиономски део – Насеље Просек, смештен је на долинским странама Нишаве, с обе стране поменутих међународних саобраћајница и дуж локалних друмова према Јелашници и Малчи. Просторно се развија у висинској зони од 220 (Насеље Просек) до 260 m апсолутне висине (Село).

Марија Мартиновић

Просек припада катастарској општини Просек – Манастир, чија површина износи 508,2 ha, од које обрадиво земљиште заузима 183,5 ha, пољопривредно 289,8 ha и продуктивно земљиште 465,5 ha.¹ Површина атара Просека износи 268,1 ha, а грађевинског рејона насеља 23 ha или 8,6% површине сеоског атара.

Промене укупног броја становника Просека резултат су величине и међусобног односа природног прираштаја и миграција становништва. Популацију Просека карактерише следећа развојна динамика:

– од ослобођења од Турака 1878. до 1921. године, када Просеку припада засеок Манастир (1921. – 155 становника),² данас самостално насеље, бележи умерен демографски пораст (укупно становништво је увећано 1,3 пута);

– у периоду 1921–1948. године евидентирано је незнатно смањење укупне руралне популације (за 17 становника);³

Табела 1. – Кретање укупне популације Просека од 1878. до 2002. године⁴

Година	Број становника	Индекс пораста
1878.	354	-
1921.	459	129,7
1948.	287	62,5
1953.	318	110,8
1961.	328	103,1
1971.	384	117,1
1981.	438	114,1
1991.	470	107,3
2002.	600	127,7

– континуирани демографски раст од 1948. до данас (становништво је до пописа 2002. увећано 2 пута) остварен у условима опадајуће репродукције сеоске популације (стопа природног прираштаја у периоду

¹ Документациони материјал и грађа, Сектор економских статистика, Одељење за пољопривреду, рибарство и шумарство, Републички завод за статистику Србије, Београд.

² **Речник места**, Краљевина Срба, Хрвата и Словенаца, Народна просвета, Београд, 1925, стр. 208.

³ Да би популацијски развој у овом периоду сагледали што реалније, 1921. године нисмо узели у обзир број становника засеока Манастир, који је од 1945. засебно насеље (Ј. Ћирић, **Просек**, Енциклопедија Ниша, Природа, простор, становништво, Градина, Ниш, 1995, стр. 177).

⁴ **Попис људства Србије у ослобођеним крајевима**, Државопис Србије, св. XI, Београд, 1882; **Речник места ...; Упоредни преглед броја становника 1948, 1953, 1961, 1971, 1981, 1991. и 2002**, Подаци по насељима, Републички завод за статистику Србије, Београд, 2004.

1966–1970. износила је 2,7, 1971–1975. – 4,1, 1976–1980. – -2,3, 1981–1985. – 1,8, 1986–1990. – 1,3, 1991–1995. – -1,3 и 1996–2000. – -2,8) и знатног досељавања становништва (од 1945. досељено је 118 кућа).

Табела 2. – Просек – кретање опште густине насељености (ст./ха) атара и насеља од 1961. до 2002. године

Година	Атар	Насеље
1961.	1,2	14
1971.	1,4	17
1981.	1,6	19
1991.	1,7	20
2002.	2,2	26

Густина насељености Просека и његовог атара, као индикатор друштвене искоришћености земљишта, у посматраном периоду 1961–2002. године има позитиван развој. Забележен је пораст опште густине насељености атара (за једног становника/ха) и насеља (за 12 становника/ха). Просек, по типологији сеоских насеља Србије према густини насељености Б. Којића и Ђ. Р. Симоновића⁵ спада у средње насељена села (16–30 ст./ха).

Табела 3. – Активност становништва Просека 1971. и 1991. године⁶

Активност становништва	1971.		1991.	
	Број	%	Број	%
Пољопривредно	128	33,3	9	1,9
Непољопривредно	256	66,7	461	98,1
Активно	193	50,3	161	34,2
Лица са личним приходом	19	4,9	70	14,9
Издржавано	168	43,8	211	44,9
Непознато	4	1,0	28	6,0

Промене економских карактеристика становништва после Другог светског рата су значајне и разноврсне. Запошљавање житеља Просека, већином у индустрији Ниша, проузроковало је трансфер аграрног у неаграрно становништво. Уз то, отварање нових радних места, истина у мањем обиму, у самом насељу додатно је утицало на интензивирање процеса деаграризације насеља. Удео аграрног становништва у укупној популацији

⁵ Б. Којић, Ђ. Р. Симоновић, **Сеоска насеља Србије**, Стални и помоћни уџбеник, Издавачко-информативни центар студената, Београд, 1975, стр. 47.

⁶ **Пољопривредно становништво**, Попис становништва и станова 1971, књ. XI, Савезни завод за статистику, Београд, 1974. и Документациони материјал Републичког завода за статистику Србије у Београду.

Марија Мартиновић

насеља смањује се од 33,3% (1971) на 1,9 % (1991), а пораст учешћа радника у укупном радном контингенту становништва насеља (1981. – 73,7%, а 1991. – 96,3%) праћен је израженом дневном покретљивошћу радне снаге.

Табела 4. – Активно становништво Просека по групама делатности 1971. и 1991. године⁷

Сектор	1971.		1991.	
	Број	%	Број	%
Примарни	99	51,3	6	3,7
Секундарни	62	32,1	97	60,3
Терцијарни	27	14,0	49	30,4
Квартарни	5	2,6	9	5,6
Укупно	193	100,0	161	100,0

Укупно активно становништво Просека бележи опадање (1971. – 50,3%, а 1991. – 34,2% укупне популације), а значајне промене присутне су и у прерасподели активног становништва по секторима делатности. Од 1971. до 1991. године смањено је учешће активног становништва запосленог у примарном сектору (1971. – 51,3%, 1991. – 3,7%), а повећан његов удео у секундарном (1971. – 32,1%, 1991. – 60,3%), терцијарном (1971. – 14%, 1991. – 30,4%) и кварталном сектору (1971. – 2,6%, 1991. – 5,6%). У истом периоду у укупној популацији Просека дошло је и до пораста учешћа лица са личним приходом (1971. – 4,9%, 1991. – 14,9%) и издржаваног становништва (1971. – 43,8%, 1991. – 44,9%).

Постанак и развој насеља

Просек је сеоско насеље са вишевековним насеобинским континуитетом. Од оснивања до данас развој насеља обележен је многобројним променама демографског, морфо-физиономског и функционалног карактера. У досадашњем развоју Просека могу се издвојити три главне фазе: почетна или монофункционална (од оснивања до 1878. године), средишна (од ослобођења од Турака до Другог светског рата) и савремена или полифункционална фаза (после Другог светског рата).

Насеље је формирано на месту са траговима раније насељености: праисторијске (локалитет Брод – латенска керамика, која се везује за Келте),⁸ античке (узвишење Градац – темељи утврђења које је контролисало излазак из Сићевачке клисуре, и с њим у вези локалитети Шанац – темељи

⁷ Исто.

⁸ Р. Ајдић, **Најстарија прошлост Ниша**, Историја Ниша, књ. 1, Градина и Прoсвета, Ниш, 1983, стр. 33.

од римске цигле и креча,⁹ и Русалија–Страторија – 10-ак грнчарија са људским костима, и др.) и ране средњовековне насељености. Поуздано се може констатовати да је насеље постојало у XIII и XIV веку, пре првог писаног помена.¹⁰

У време турске окупације Просек је припадао популационо мањим сеоским насељима. У писаним изворима, у турском катастарском попису 1498. године, први пут се помиње под називом Пурсик, када има 9 кућа, 1 нежењеног и 1 удовичку кућу.¹¹ Под данашњим именом наводи се у пописима 1516. и 1564, када припада групи малих села (мање од 10 домова).¹² Иако лоциран у Сићевачкој клисури, која је до XVIII века била једно од најпознатијих стедишта хајдука, где Турци нису смели да залазе, Просек је због турског насиља и страдања становништва променио своју првобитну локацију. По предању, старо село, које се звало Бучило (по називу насеља које су пренели оснивачи – досељеници из Метохије, сматра се да је реч о селу Бучане у околини Пећи, које и данас постоји), налазило се на месту Нерезина (раније познато као Селиште – овај назив се данас изгубио у народу). У време турске окупације премештено је на Селиште,¹³ а потом на данашњу локацију.

У овом периоду становништво Просека се бавило пољопривредном производњом, која је углавном задовољавала сопствене потребе руралних домаћинстава. Најзначајнија грана била је ратарство, које је имало ”сваштарски” карактер, а потом екстензивно сточарство, јер је у време турских пустошења стока могла брзо да се склони и сакрије, а била је значајна и за обраду земље.¹⁴ Због несигурности од турског зулума 15–20 m ниже од чесме Шоборке житељи су ”навалјивали” камење да Турци не би прошли у се-

⁹ А. Оршић Славетић, **Прилози за археолошку топографију Моравске бановине, општина јелашничка, среза нишког**, Моравски археолошки гласник, Ниш, 1936, стр 43–44.

¹⁰ М. Костић, **Нишка котлина**, Зборник радова Географског института ”Јован Цвијић” САНУ, књ. 21, Београд, 1967, стр. 300.

¹¹ М. Васић, О. Зиројевић, А. Стојановски, **Попис Нишког кадилука из 1498. године**, Споменик, књ. СXXXI, Одељење историјских наука, књ. 7, САНУ, Београд, 1992, стр. 97.

¹² Д. Бојанић, **Ниш до великог рата 1683**, Историја Ниша, књ. 1..., стр. 109.

¹³ По предању, тада добија данашњи назив – по ”просеченој” шуми приликом премештања насеља на Селиште. По Ј. Цвијићу (**Антропогеографски и етнографски списи**, Сабрана дела, књ. 4, САНУ, Завод за уџбенике и наставна средства и ”Књижевне новине”, Београд, 1991, стр. 98), Просек је добио име по ”облицима долина” – ждрело, клисура, просек и сл. (лоциран је на изласку Нишаве из Сићевачке клисуре).

¹⁴ М. Костић, **Проблематика стариначког становништва у Југоисточној Србији са посебним освртом на област Понишавља**, Гласник Српског географског друштва, св. LIII/1, Београд, 1973, стр. 36.

ло, а између места Орашје и моста на Нишави налажене су цигле димензије 30x15 cm, на месту Коњуша мештани су градили сеоске подруме у виду земунца, где се чувало вино, ракија, месо, жито и др. Њихови трагови су уништени приликом изградње викенд насеља Коњуша (данас постоје темељи једног подрума у Горњој Коњуши).

У то време привредни значај је имао и узгој конопље, главне домаће текстилије, коју су становници (Просека, Јасеновика, Врела, Малче, Горње Врежине, Горње и Доње Студене, Куновице и Банцарева) топили у Нишави, у близини најстаријег дела Просека, све до 1952/53. године.

Време од ослобођења од Турака (1878) до Другог светског рата обележено је интензивним преображајем насеља. Присутне су промене демографског (пораст укупне популације, промена демографских структура и др.), физиономског (територијално ширење насеља, промена намена површина – претварање шумског у обрадиво земљиште, промена типова стамбених и привредних зграда и сл.) и функционалног карактера (пораст функционалног капацитета, развој традиционалне – аграрне, и појава нових функција).

После ослобођења од Турака нешто већи привредни значај добија ратарство (приступа се крчењу шума и разоравању пашњака и ливада ради добијања већих обрадивих површина), које је задржало ”сваштарски” карактер, и сточарство (1900. – 35 домаћинстава са стоком и 5 домаћинстава без стокe; највећи значај имало је овчарство – просечно 14 оваца по домаћинству).¹⁵ Тада се формирају привремена сточарска насеља – у народу зване појате, која су се налазила на локалитетима Тамни до (појате фамилије Ђокаци), Коњуша (појате фамилије Пењци), Брод (појате фамилије Младеновићи), Влашка шума (појате фамилије Ђораци и Коцићи), Вино дел (појате фамилије Пењци и Шпркљаци) и Тамни дол (појате фамилије Пењци). Просечке појате су биле покретне. Оне су мењале локацију сваке године, како су се мењали и усеви. На поменутих местима појате су биле лоциране оних година када су на тим површинама сејани стрни усеви, а затим, када се ту садио кукуруз, премештане су поред Нишаве.

У овој фази развоја насеља посебан привредни значај имао је интензивни развој виноградарства, када ова привредна грана у приватном сектору добија одлике напредне и организоване производње. Посебне повољности за прераду грожђа и пласман вина настају након оснивања ”Прве кредитно-потрошачке задруге Јелашница” (1933. отворила је филијалу у Просеку), као и формирања ”Земљорадничко-винаградарске задруге Јелашница” (уз њу је основана и калемарска задруга) 1930. године (57 задруга-

¹⁵ **Попис домаће стокe у Краљевини Србији 31. децембра 1900**, Државна штампарија Краљевине Србије, Београд, 1903.

ра) којој су приступила и домаћинства из Просека. Због успешног пословања врло брзо је ушла у ред најјачих задруга те врсте у Нишком срезу.¹⁶

После ослобођења од Турака долази до појаве и развоја нових спољних функција Просека, од којих већи значај имају: саобраћајна, занатска, просветна и др.

Све до изградње железничке пруге долином Нишаве Просек је био лоциран далеко од главних саобраћајница које су заобилазиле непроходну Сићевачку клисуру. Године 1887. је изграђен део железничке магистрале до Пирота и отворена железничка станица у атару Просека. Касније (1888) је изграђен и део пруге од Пирота до српско-бугарске границе. Траса магистралног пута Ниш–Димитровград просечена је 1939,¹⁷ а завршена 1965. године. Изградња поменутих саобраћајница допринела је економском активирању Просека.

Током ове фазе развоја насеља формиран је на повољном саобраћајном положају (поред пута и железничке пруге) нуклеус новог физиономског дела Просека – Насеље Просек, где су досељене 4 куће (1925. 1 кућа фамилије Цветковци, поред пута за Јелашницу, 1940. и 1945. године 3 куће фамилије Савићи, поред железничке постаје, северно од пута и железничке пруге).

Међу традиционалним занатима значајем се истицало воденичарство. Сматра се да је Јањска воденица, са девет витлова, изграђена још у турско време (1498. у Просеку се наводи ”рајинска воденица са осам каменова”).¹⁸ Била је позната у широј околини Просека до 1946. године, када су у њој млели жито, поред мештана околних села, и житељи из дољевачког, сврљишког и других крајева.

У Просеку, где се на дан Преноса моштију св. Николе празнује сеоска слава (”литије”), 1919. године изграђена је капела Св. Тројице, данас у руинираном стању, а 1924. године почела је са радом четвороразредна основна школа.

Један од главних фактора трансформације Просека након Другог светског рата је динамичан развој процеса индустријализације. Интензиван индустријски развој, у првом реду Ниша, макрорегионалног центра Србије, као и близина (14 km) и добра саобраћајна повезаност Просека са Нишем, омогућио је запошљавање значајног броја мештана у околним насељима вишег функционално-хијерархијског ранга, а највише у поменутом урбаном центру.

¹⁶ Ј. Васић, **Јелашница**, Библиотека ”Хронике села”, Одбор за проучавање села САНУ и Културно-просветна заједница Србије, Београд, 1996, стр. 73–75.

¹⁷ М. Костић, **О улози и значају Сићевачке клисуре за саобраћај, насеобине и људска кретања**, Зборник радова, св. 11, Географски институт Природно-математичког факултета, Београд, 1955, стр. 100.

¹⁸ М. Васић, О. Зиројевић, А. Стојановски, **наведено дело**, стр. 143.

Марија Мартиновић

Табела 5. – Запослено становништво Просека ван и у месту становања по секторима делатности 1991. године¹⁹

Запосленост	Сектор				Укупно
	Примарни	Секундарни	Терцијарни	Квартарни	
Ван Просека	-	96	40	14	150
У Просеку	-	4	1	-	5

По статистичким подацима 1961. ван Просека је било запослено 54 житеља,²⁰ а 1991. године 150 житеља (46,1% радно активног становништва). У запослености мештана радника, доминира рад ван места становања (1991. – 96,8% укупног броја запослених), док је запосленост у месту становања минимална (3,2%). Запослени ван места становања 1991. раде у секундарном (64%), терцијарном (27%) и кварталном сектору (9%), док запосленост у примарном сектору није заступљена. По резултатима наших теренских истраживања у Нишу су 2001. године била запослена 133 житеља Просека или 92,4% укупног броја запослених ван Просека.

Развој процеса урбанизације битно је утицао на трансформацију руралне средине и промену насеобинских обележја Просека. После Другог светског рата урбани организам Ниша постао је жариште развоја секундарне урбанизације. Под дивергентним утицајем Ниша, који се огледа у просторној дисперзији урбаних садржаја у окружењу, дошло је до изразитих промена друштвено-економских одлика Просека, од којих су најзначајније:

- преображај демографских структура (биолошке, економско-социјалне и образовне),
- пораст броја домаћинстава која карактерише градски начин живота и рада,
- повећање обима дневног кретања радне снаге и школске омладине на релацији село – град,
- трансформација физиономских одлика,
- промена функционалних обележја насеља и др.

Једна од последица ширења феномена урбанизације, која произилази из потреба градског становништва, највећим делом из Ниша, за подизањем објеката за рекреацију на локацијама изворне природе, јесте формирање у атару Просека (од почетка 70-их година XX века) три викенд насеља знатне физиономске величине: Коњуша (78 викендица), Крња (50 викендица) и Ћемер (26 викендица).

Процес деаграризације довео је, са једне стране, до пресељавања дела руралног живља у насеља где обављају функцију рада, а са друге, до

¹⁹ Документациони материјал и грађа Републичког завода за статистику Србије у Београду.

²⁰ **Миграциона обележја**, Попис становништва 1961, књ. XII, Савезни завод за статистику, Београд, 1966.

преображаја социјално-економске композиције становништва Просека. Најзначајније последице деаграризације су: појачана концентрација становништва у Насељу Просек, демографско пражњење Села, промена наме-на површина – претварање аграрног земљишта у неаграрно, присуство ур-баних елемената у руралној средини и др.

Физиономија насеља

Просек просторно обједињује две физиономске целине: Село, нај-старији део насеља, са осам група сродничких кућа – Горњомалци, Јоцин-ци, Ристинци, Пењци, Ђокаци, Шакарци, Пекинци и Коцинци, од којих су последње две временом расељене, и Насеље Просек. Након формирања физиономског нуклеуса Насеља Просек, од 1925. до 1945. године (4 куће), најинтензивније насељавање је током 60-их и 70-их година XX века. Године 2001. Насеље Просек броји 122 куће (436 становника), од којих су 44 досељене из старог дела насеља – Село, 33 из Манастира, 19 из Куновице, 13 из Ниша, по 4 из Јелашнице и Сићева, и по 1 кућа из Малог Крчимира (Заплање), Ореовца (општина Ниш), Гњилана (Бинач) и Словеније (за 1 ку-ћу је непознато миграционо порекло). Упоредо са територијалним групи-сањем Насеља Просек дошло је до разређивања Села, у коме је 2001. годи-не било 37 кућа и 99 становника. Формирањем Насеља Просек 0,5 km ју-жно и југозападно од Села дошло је до трансформације опште физиономи-је Просека из збијеног у разбијени тип насеља.

Викенд насеље Ђемер је физиономски срасло са западним делом Села, а Коњуша и Крња са источним и северним делом Насеља Просек.

Стари део насеља Село неправилног је троугластог облика, а Насе-ље Просек кривудаваог линијског облика.

Миграције становништва

Током насеобинске историје Просека, а поготово од почетка 60-их година XX века, значајан утицај на његов развој, као што је већ поменуто, имале су миграције становништва. Оне представљају један од најзначајни-јих фактора насеобинске трансформације.

Главне миграционе одлике становништва Просека су:

- промене у структури аутохтоног и имиграционог становништва;
- међусобна условљеност периода најинтензивнијег друштвено-економског развоја са фазама најизраженије просторне покретљивости становништва насеља;

- вишедеценијска доминација селидбених миграција на релацији село – град и село – село, а у новије време појава селидбених миграција на релацији град – село;

- позитивна нето стопа миграција, јер постоји вишак имиграната над бројем емиграната;
- знатна заступљеност дневног кретања радне снаге и ученика, највећим делом ка Нишу и
- преовлађујући утицај миграција становништва на промене насеобинских обележја.

Аутохтоно и имиграционо становништво

Структурни однос аутохтоног и имиграционог становништва одговара друштвено-економској развојној динамици Просека, те као такав представља значајан показатељ актуелних демографских прилика и развојних тенденција. Однос ове две категорије становништва 1961. износио је 64,6:35,4%, 1971. – 56:44%, а 1991. године 48,7:51,3%. Њихов међусобан однос у посматраном периоду показује тенденцију смањења (за 15,9%) аутохтоног становништва, на шта указује и стопа имиграције, која је 1961. износила 354 (на 1000 становника Просека доселило се 354), 1971. 440 (на 1000 становника доселило се 440), а 1991. године 511 становника (на 1000 становника доселило се 511).

Табела 6. – Аутохтоно и имиграционо становништво Просека 1961, 1971. и 1991. године²¹

Година	Аутохтоно		Имиграционо		Досељено из насеља			Непознато
	Број	%	Број	%	сеоског	мешовитог	градског	
1961.	212	64,6	116	35,4	113	-	3	-
1971.	215	56,0	169	44,0	144	18	7	-
1991.	229	48,7	240	51,3	132	69	39	1

Староседелачко становништво Просека чине следеће фамилије: Шакарци (3 куће), Пењци (9 кућа), Јоцинци (11 кућа), Ђокаци (7 кућа), Калацијини (3 куће), Вукинци (2 куће), Горњомалци (8 кућа), њихови поделци 'Зујини (3 куће), Митковићи (3 куће), Богдановци (5 кућа), Ристинци (5 кућа), Зајчеви (2 куће), Пекини (1 кућа), Ђорини (3 куће) и Крљини (1 кућа). По резултатима наших теренских истраживања из 2001. године, староседелачко становништво чини 41% укупне популације, што указује на даљу тенденцију његовог смањења.

По нашим теренским резултатима, досељено становништво Просека 2001. године чини 59% укупне популације. Поред фамилије Коцини (4 куће), досељене у другој половини XIX века из Црнатова код Власотинаца,

²¹ Исто; **Миграциона обележја**, Попис становништва и станова 1971, књ. IX, Савезни завод за статистику, Београд, 1973. и Документациони материјал Републичког завода за статистику Србије у Београду.

остали су досељени од завршетка Другог светског рата до данас. Из Куновице (општина Нишка Бања) су досељене следеће фамилије: Грци (2 куће), Ристинци (3 куће), Палини (1 кућа), Ђорђевићи (4 куће), Чабуци (4 куће), Рајковци (4 куће), Жикинци (1 кућа) и Стојанчини (2 куће); из Манастира (општина Нишка Бања) Николићи (4 куће), Коцићи (5 кућа), Младеновићи (2 куће), Цветковићи (5 кућа), Ђорђевићи (3 куће), Савићи (7 кућа), Живићи (6 кућа) и Миљковићи (2 куће); из Ниша је досељено 20 кућа, из Јелашнице и Сићева (општина Нишка Бања) по 4 куће, а из Словеније, Гњилана (Бинач), Малог Крчимира (општина Гаџин Хан) и Ореовца (општина Ниш) по 1 кућа. Поред тога, у викенд насељима Коњуша, Темер и Крња 2001. године трајно је било насељено 27 кућа (26 досељених из Ниша и 1 кућа из Јелашнице).

Територијална структура досељеног становништва

Структуру имиграционог становништва Просека, по врстама насеља из којих је оно досељено, карактерише највећа заступљеност досељеника из сеоских насеља, углавном из суседног Манастира и Куновице, која у новије време има наглашену тенденцију смањења (1961. – 97%, 1971. – 85%, а 1991. – 55%). Са друге стране, у порасту је учешће досељеног становништва из мешовитих насеља (1971. – 11%, а 1991. – 29%), а значајан је и раст досељеника из урбаних насеља (1961. – 3%, 1971. – 4%, а 1991. – 16%). На терену смо 2001. године констатовали да становништво досељено из градских насеља чини 13%, а из осталих насеља 87% укупне имиграционе популације; а ако се узму у обзир и трајно насељене куће у поменутих викенд насељима, становништво досељено из градских насеља чини 25%, а из осталих насеља 75% укупног досељеног становништва.

Табела 7. – Територијална структура имиграционог становништва Просека 1961, 1971. и 1991. године²²

Година	Територија са које је досељено			Укупно
	иста општина	др. општина Србије	др. репуб. и иностр.	
1961.	97	18	1	116
1971.	152	17	-	169
1991.	178	51	11	240

Имиграционо становништво Просека карактерише пресељавање на краће географске дистанце, на шта указује чињеница да је од 1961. до 1991. године највеће учешће имало становништво досељено са територије исте општине (1961. – 84%, 1971. – 90%, а 1991. – 74%), потом са територије других општина Србије (1961. – 15%, 1971. – 10%, а 1991. – 21%), док је учешће популације досељене из других република и иностранства незнатно (1991. – 5%).

²² Исто.

Треба поменути да се Просек налазио у саставу општине Ниш до 9. јуна 2000, када по формирању општине Нишка Бања улази у њен састав.²³ На терену је 2001. утврђено да је по актуелној административно-управној организацији са територије исте општине досељено 73,6%, са територије других општина 25,7%, а из иностранства 0,7% укупног имиграционог становништва (са трајно насељеним домаћинствима у наведеним викенд насељима, са територије исте општине досељено је 63,7%, са територије других општина 35,7%, а из иностранства 0,6%).

Периодизација досељавања становништва

Период најмасовнијег досељавања становништва у Просек временски се поклапа са фазом његовог најинтензивнијег друштвено-економског развоја. Просек главну масу досељеног становништва добија после Другог светског рата. Структурни однос досељене популације пре и за време рата, са једне, и у послератном периоду, са друге стране, износи 6,3:93,7%.

Табела 8. – Периодизација и обим досељавања становништва у Просек²⁴

Период досељавања	Број	%
До 1940. године	10	4,2
Од 1941. до 1945. године	5	2,1
Од 1946. до 1960. године	30	12,8
Од 1961. до 1970. године	68	29,0
Од 1971. до 1980. године	59	25,1
Од 1981. до 1991. године	63	26,8
Укупно	235	100,0

Теренским истраживањима утврдили смо да је до 1945. године досељена из Црнтова фамилија Коцини, у другој половини XIX века, и из Манастира 1 кућа фамилије Цветковићи (1925. године), као и 3 куће фамилије Савићи (1 кућа 1940. и 2 куће 1945). Њихови потомци данас чине 8% укупног имиграционог становништва. Најмасовније досељавање присутно је у периоду од 1961. до 1971. године, када је досељено 29% укупног имиграционог становништва, а приближни обим досељавања задржан је и касније (1971–1981. – 25,1% и 1981–1991. – 26,8% укупне имиграционе популације), све до наших дана.

Селидне миграције становништва

Селидне миграционе токове становништва карактерише вишеденцијска усмереност на релацијама: село – град и село – село. Најстарије

²³ Службени лист града Ниша, 15. јун 2000, Ниш, стр. 14–15.

²⁴ Документациони материјал Републичког завода за статистику Србије у Београду.

исељавање популације Просека, између два светска рата, било је представљено ”печалбарским” миграцијама, када су се неки чланови фамилија Горњомалци и Ристинци трајно населили у околини Турн Северина, у Румунији. Најинтензивнији талас селидбених миграција, од 60-их до 80-их година XX века, наступио је са експанзивним индустријским развојем и израженом потребом за радном снагом околних градских центара, првенствено Ниша. После Другог светског рата из Просека је исељено 20 кућа – 10 у Ниш, по 2 у Нишку Бању, Пожаревац и Мекиш (општина Доњевац), и по 1 кућа у Мрамор, Јасеновик (општина Ниш), Брест (општина Меровина) и Самариновац (општина Житорађа). Исељавање Просечана ланчано је праћено досељавањем становништва, углавном из околних привредно пасивнијих сеоских насеља, у Просек (34 куће из Манастира и 21 кућа из Куновице).

Селидбене миграције на релацији град – село присутне су у новије време. Оне су представљене досељавањем 20 домаћинстава из Ниша у Просек. Томе треба додати и 26 домаћинстава досељених из Ниша у викенд насеља Коњуша, Темер и Крња. Главне разлози њиховог досељавања су: близина Ниша, добра саобраћајна повезаност Просека и Ниша, повољна организација саобраћаја (чести аутобуски и железнички поласци), лакше решавање стамбеног питања и јефтинеји и еколошки погоднији услови живота у Просеку. Резултат наведених миграционих токова огледа се у вишку имиграната – 92 куће (са трајно насељеним домаћинствима у наведеним викенд насељима 118 кућа), над бројем емиграната – 20 кућа, и позитивној него стопи миграција.

Дневне миграције становништва

Просторна покретљивост становништва Просека, између осталог, огледа се и у знатној заступљености дневног кретања радне снаге и ученика. Дневне миграције радне снаге и школске омладине из Просека одвијају се свакодневно, изузев нерадним данима, на релацији домицил – место рада или школовања, и обратно (одлазак – повратак).

Табела 9. – Просторна дистрибуција дневних миграната – радника и ученика, Просека по насељима у којима раде и стичу образовање

Насеља у која путују	Радници	%	Ученици	%	Укупно
Ниш	133	92,4	17	48,6	150
Нишка Бања	4	2,8	1	2,8	5
Јелашница	1	0,7	17	48,6	18
Сићево	3	2,0	-	-	3
Бела Паланка	1	0,7	-	-	1
Островица	1	0,7	-	-	1
Горња Топоница	1	0,7	-	-	1
Укупно	144	100,0	35	100	179

Марија Мартиновић

Дневни мигранти из Просека најчешће раде и школују се у Нишу, где је запослено 133 радника (92,4%) и где се школује 17 ученика (48,6%). Значајем се истиче и Јелашница, у којој образовање стиче 48,6% ученика дневних миграната. У мањем обиму заступљене су и дневне миграције ка Нишкој Бањи, Сићеву, док су према Белој Паланци, Островици и Горњој Топоници готово занемарљиве (по 0,7% радника дневних миграната).

У полној структури дневних миграната веће учешће има мушка популација. Она обухвата 59,2%, а женско становништво 40,8% укупне масе дневне миграције. У категорији радника дневних миграната, учешће мушког у односу на женско становништво веће за 20,8%, а код ученика за 8,6%.

Табела 10. – Полна структура радника и ученика дневних миграната Просека

Категорија дневних миграната	Мушко		Женско	
	Број	%	Број	%
Радници	87	82,1	57	78,1
Ученици	19	17,9	16	21,9
Укупно	106	100,0	73	100,0

Старосну структуру радника дневних миграната одликује највеће учешће млађих средовечних (49,3%) и старијих средовечних (47,9%), док је учешће старог становништва и омладине минимално – по 1,4%. Имајући у виду да је у старосној структури ученика дневних миграната високо учешће старијих од 15 година (57,1%), у перспективи је за неколико година евидентно повећање удела старосне групе млађих средовечних.

Табела 11. – Породице радника дневних миграната из Просека по броју чланова

Број чланова породице	Број породица	%
1	34	23,6
2	28	19,4
3	38	26,4
4	36	25,0
5 и више	8	5,6
Укупно	144	100,0

У укупној маси радника дневних миграната већи је удео ожењених и удатих у односу на неожењене и неудате за 52,8%. Породичну структуру ове групе миграната карактерише највеће учешће трочланих (26,4%) и четворочланих породица (25%), а знатан је удео и једночланих породица (23,6%). Најмању заступљеност имају мигранти са породицама од 5 и више чланова (5,6%).

Табела 12. – Квалификациона структура и школообразованост радника дневних миграната из Просека

Квалификација и школска спрема	Број	%
Неквалификован	17	11,8
Квалификован	13	9,0
Висококвалификован	7	4,9
Средња	91	63,2
Виша	7	4,9
Висока	9	6,2
Укупно	144	100,0

Професионална структура радника дневних миграната је повољна. Учешће школообразованих миграната је 88,2%, а радника који су запослени без образовне припреме (неквалификовани) 11,8%. У оквиру школообразованог контингента највеће учешће имају радници са трећим и четвртим степеном стручности (77,1%). Заступљеност дневних миграната са вишим и високим образовањем у укупној маси радника дневних миграната износи 11,1 %.

Основно обележје миграционог стажа дневних миграната је доминација миграната са вишегодишњим миграционим континуитетом. Код радног контингента наглашено је учешће дневних миграната који свакодневно путују на посао 9 и више година – 59,7%, у укупној маси радника дневних миграната. Код ученика дневних миграната доминирају мигранти који на релацији место становања – место образовања свакодневно путују до 4 године (57,2%).

Табела 13. – Структура дневних миграната – радника и ученика, из Просека по миграционом стажу у годинама

Миграциони стаж	Радници		Ученици		Укупно
	Број	%	Број	%	
До 4	32	22,2	20	57,2	52
Од 5 до 8	26	18,1	13	37,1	39
9 и више	86	59,7	2	5,7	88
Укупно	144	100,0	35	100,0	179

У структури дневних миграната по начину путовања и врсти превоза доминирају они који долазе аутобусом – 74,9%. Ово је израженије код радника дневних миграната, где њих 81,9% на посао долазе аутобусом, а мање присутно код ученика дневних миграната – 45,7%, који у нешто већем обиму у школу одлазе пешице – 48,6%. По времену утрошеном на путовање највеће учешће имају дневни мигранти који у једном смеру утроше од 16 до 30 минута (просечно 46 минута у оба смера) – 70,9%.

Закључак

У развоју Просека, од оснивања у далекој историји до наших дана, издвојили смо три главне фазе: почетну – од формирања насеља до ослобођења од Турака (1878), средишњу – од краја XIX века до Другог светског рата, и савремену фазу развоја насеља – од завршетка Другог светског рата до данас. У свим фазама развоја један од најзначајнијих фактора трансформације насеља представљају миграције становништва. Главне миграционе одлике становништва Просека су: промене у структури аутохтоног и имиграционог становништва, међусобна условљеност периода најинтензивнијег друштвено-економског развоја са фазама најизраженије просторне покретљивости становништва, дуговремена доминација селидбених миграција на релацијама: село – град и село – село, а у новије време и на релацији град – село, позитивна нето стопа миграција, знатна заступљеност дневног кретања радне снаге и ученика (највећим делом ка Нишу) и др. Насеобинско-географска трансформација Просека, проузрокована миграцијама становништва, огледа се у динамичним променама демографских обележја, физиономске структуре и функционалних карактеристика.

Marija Martinović

PROSEK

– Migration of population and the transformation of settlements –

Summary

The development of Prosek can be divided into three main phases: the beginning phase (from the first settlers to the liberation from Turks), the middle (from the end of the 19th century to the Second World War) and the contemporary one (the end of the Second World War till today). Migrations played an important part in every and each of them. As the main characteristics of migrations in Prosek, we can emphasize the following:

- changes in the structure of the original settlers and the immigrants
- the relationship between the period of migrations and the socio – economic development, with phases of the most prominent special movement of the population
- numerous movement of migrants in the direction of village – town, which dominated for the tenth of years, (more immigrants than emigrants)
- Considerable everyday movement of workers and schoolchildren (mostly towards the town of Nis) etc.

Migrations of the inhabitants of Prosek, which are very prominent in the contemporary phase of development, are the key factors for the transformation of the village. They are obvious in the demographic changes (the growth of the total population, change of the demographic structure – biological, socio-economic, educational and the

growth of the population density of Prosek and its neighboring area). There have also been changes in the appearance (the special development of settlement, changes in the appearance of the settlement, the type of houses, the village yards etc.). The functional character has changed too, (the growth of functional capacity, weakling of the farming function, the appearance and the development of the new developed functions – traffic, education etc.)